

BERTSO BIZKAITARREZ GEHIXEAGO

JOSEBA ANDONI LAKARRA

Honako ohar hauetan ASJU XVIII-2 (1984) 89-184 orrietan agertu zen «Bertso bizkaitarrak (1688)» laneko oker-exkax zenbait zuzendu nahi nuke. Ez naiz *Postscriptum* zenbatugabeko *Otxoa arinen* (Arinen), *aritz*a (IV 7c, irakur *aditz*a), 93. orriko *errefran* (irakur *-u*)¹ eta antzeko *erratak* zuzentzen arituko, errazak bait dira; bada, aldiz, garrantzia gehixeago duen zuzenkizunik^{1 bis}.

1) Larriena 22g bertso-lerroari dagokiona da, inola ere. 130. orrian Murugarrenek *es oparea* eta Mitxelenak *es opazea* irakurtzen dutela esan ondoren «*ese* (= *etse*) zuzendu dut, dagoenean ezer ez bait du esan nahi eta *arbola* [eta] *etse para* Bizkaiko armariaren aipamena izan bait daiteke» diot, 14e-ko (128. or.) zuzenketarekin gonbaratuaz. Alabaina, kopia-lariak oraingoan juxtu alderantzizko okerra egin du, zeren eta 14e-an *Erculos* agertzen bazen orijinaleko *-es* baten ordeaz, oraingoan ez da zalantzarik —eta ez nukene lehen ere izan behar armarietan trebatuegi (ez haien zaleegi) ez naizen arren— 22g-an *oso* (= *otso*) irakurri behar zela kopiako *es o-*, bi otso

1. Orri horretako *mila urte igarota ura bere bideanek* ere letra txikia behar luke izan jakina.

1 bis. Eraskinean eman nuen gaztelerazko erantzunean bi larri samarrak: 136 orriaren facsimila dakusenak

Respuesta a una Canción Bascongada que ha sacado un clérigo de Viscaya contra Guippuzc[oa] sobre la vena y la tiene el sr Don Ju[an] Baut[ist]a de Ybazeta

Por un yngenio natural de la villa de Plasencia

ez du ene edizioan aurkituko eta erabat beharrezkoa da, noski. Bestalde, erantzun hortako xv. ahapaldiko *miró un bosque (?) su imagen...* hori gozque «txakur txikia» irakurri behar da Jesús Antonio Cid adiskideak esaten didan legez, cf. *Dic. de Aut.* s.u. «perro pequeño, que sólo sirve de ladrar a los que pasan, ù a los que quieren entrar en alguna casa» eta hurrengo lerroko *le ladraba*. Adiskide berak diostanez folkloretik datorren topikoa dugu ilargi-ri (Dianari) txakurrak zaunka egiten dionaren hau.

bait dira, eta ez bi etxe, Jaurerriko armarrian. 22. bertsoa, beraz, honelatsu geldituko litzateke:

Apasto badau babea
 Arabac mortandadea
 Zuen alde eguin day
 Dozun anae maitea
 Beretuteco usteagaz;
 Armac eta diuis[e]a
 Aruola oso pare².

2) 162.orrian *eztaquidizu* (37e ...*orregaz baliadu*) *edinen formatzat azaldu ondoren hiztegian (167. or.) eta adizkitegian (178. or.) *eginen* adizkitzat ematen da; zuzen bedi.

3) 140. orriko 1.ko lerroan esaten denaren aurka K. Mitxelena-ren «Nota sobre algunos pasajes de RS de 1596» ez zen BAP 1967an baina 1954ean ASJU eta BAPen argitaratu, Alfontso Irigoienek ezagutzen bait zuen bere «Curiosidades y observaciones sobre el dialecto vizcaíno literario», *Euskera* 1958, 105-132 (ik. bedi 128. orria) atera zenean.

4) 147. orrian ohizkotasuna adierazteko *Bertso bizkaitar* haue-tan *oi* agertzen dela esan ondoren «soilik aditz nagusia+*eroan/ joan* RSetan» diot. Ez da horrelakorik, noski. Ezaguna da zeinnahi eremu eta sailetan beharrezko direla azpiegitura-lanak, horietan oi-narriturik aitzinako bada, behintzat; baina lan horiek ez dira beti behar bezalakoak. ASJU XII-XIII (1978-79)ko M.ª Jesús Soto Michelenaren «El lexicon de *Refranes y Sentencias* de 1596» delakoa begiratu ondoren egin nuen baieztapen arin hori, lan horretan ez bait da *o(h)iri* dagokion sarrerarik. Sinistezina da, ordea, RS zertxobait dazaguenarentzat, B. Urgellek adierazi zidan bezala. Testura jo ondoren honako hauek bederen aurkitu ditut: 35 *Celangoa baysta amea alangoaoyda alabea*, 248 *Daucagunean naya gurari vaga oygara* eta 550 *Jaunaren hotua oy da aguindua*³.

2. Zuzen bedi *erratum* bera testuan eta hiztegian ere.

3. *Izan* sarreran, aldiz ematen da 35 *oyda* eta zeri dagokion ez dakidan 248 *oydanari* «solemos ser» ere. Zorigaitzez ez da hiztegi horretako huts bakarra: *daude* adizkia, adibidez, *egon* sarreran (!) dator eta *izanen* (!!)*neçan*, *ezanen ez dira agertzen *cizan* 294, *bez* 165, 166, (*er*)*eçan* 167, etab. Beste lan batean ihardun gogo dut hontaz zehazkiago.

5) 153. orrian 16a-b *Zuen coronel Ysassi / ei da soldadu andiren* iruzkinean puntu egiteko -a ezabatzeko ahalmena dela eta erakutsi nuen nola *olerkariak* baino lehenago ere ez zela guztiz ezezaguna. Han eman 1638ko Domingo Hegiakoaren omenez Alzola lizentziatuak ondu «Canción Vizcayna»⁴ eta Barrutiaren *Acto para la Nochebuena*-ko exenpluei gehi dakieke —eta segur naiz ez ditudala agortzen— Gandara gernikarraren *Judan bat huria / da Belen / Ona etorria / zan Virgen / assentetaco...* eta *Ah gente gangarra / Belengo! / Guztiai zaldarra / urtengo. / Zuec ucatu / Virgini lecu?... denak* 149. orrialdean⁵. Exenpluok, ordea, «muxhila»-renak dira eta ezaguna da horren eta «bizkaitarra»-ren arteko hizkuntz ezberdintasuna.

6) BBetako 35-37. ahapaldietan «San Ignacio geurea»-ri zuzentzen zaio idazlea, baita bizkaitarrek ere «patroi nombradu» zutela gogoratuaz haien eta gipuzkoarren artean bitarteko izan dadin eskatu ere. Teofilo Guiardek bere *Historia de la noble villa de Bilbaon* (1906, facsimila Bilbo 1971, II 425) dioenez, 1680ko azaroren 5ean izandako batzarrean eta Lagundiaren Bilboko ikastetxearen buru zen Antonio Landaidak proposaturik hartu zen Ignazio Bizkaiko patroii egiteko erabakia.

Hortaz, BBek fetxa hori baino beranduagoak behar dute izan, eta lehen kontutan izan ez nuen gertaera honek areago sendotzen du 106-107. orrietan proposatutako sorrera urtea (1688); gehiago oraindik 1680ko erabaki hori «etxe barnekoa» izan zela ikusiaz (Labayruk ez du aipatu ere egiten zegokion lekuan) eta soilik 1681eko urteko eta, batez ere, 1685eko jai handien (ik. Labayru V 515-517) bitartez hedatu bide zela herriaren artean erabaki horren oihartzuna.

7) Bidenabar, 37. ahapaldiaren bukaerak ez nau asebetetzen; dagoen dagoenean ezinezkoa ez bada ere (*su*=Gipuzkoa) ez dakit ez ote genukeen hobe *su[ec]* (=gipuzkoarrak) irakurtzea, batez ere hurrengo bertsoko *zeuen* argiaren aurrean. Grafiaren aldetik kopalariari egotz dakioken errua da; cf. jadanik 14e *Erculos*, eta horrelako baten bitartez eman zitekeen *suec obstinadu > *suoc obstinadu eta (*lectio facilior* batez) *su obstinadu*, -oo-ren oso antzeko letra multzo bat irudi zekioken diplografia zuzendu nahiaz. Gogora, gainera, 37e *eztaquidizu / orregaz baliadu* bai *zu* eta baita *zueki* ere zegokiokeela garaiko bizkaieraz, baina badirudi

4. Ik. orain ASJUren ale honetako B. Urgellen lana.

5. Ik. J. I. Telletxea Idigoras eta M. Lekuonaren «Gabon kanta» de Guernica (1764)» BAP 1966 157 eta hur.

gipuzkeraz aurreratuagoa zegoela aldaketa eta ordurako *zueken* formak gehienbat pleonastikoak, edota zurenatarik nolabait bereziak bederen, ziratekeela XVIII. mendeko testu ugariagoak kontutan hartzen baditugu behintzat (cf. Barrutiaz BB 10g-ri egin oharra) nahiz eta Gamarraren (1648) orijinalak *Ene seme alaba chipi laztanchoac oficio citalori eucieguiçu. Biurtu zaitetz...* ekarri eta horrela mantendu aditz formak oraindik Luzuriagak 1690ean (ik. TAV 165-167). Metrikaren aldetik ere ez genuke eragozpen handirik proposamen honen kontra aski bait dira 8 silabatako azken lerroak BBetan: cf. gutxienez 1g *esango dau zerren baqui*, 4g *zenduzan echizaduco*, 7g *asse vay vanidadea*, 11g *zuenzat ori bere obe*, 16g *egun, biar didin vizi*, etab.

Hemen defendatzen den irakurketa balitz zuzena honelatsu ulertu beharko genuke 37. ahapaldia: «Ezin duzue zuok gipuzkoarrok ukatu askok gaztigatu zaituztela Bizkaiari erregutu behar zaiola zeren eta San Ignaziok ere ez bait diezaiuzueke lagun Bizkaiaren kontra, baina zuek zeuenean». Normalago iruditzen zait azalpen hau eta ez egilea San Ignaziori zuzentzen zaiola pentsatzea eta hortaz San Ignaziok Bizkaiari erregu egin behar diola onartu beharra.

8) 29-32. ahapaldietako aipamenak lehen bezain ilunak dira niretzat oraindik; 20.eko turkoenaz jadanik Mitxelenak esan eta aurreko lanean bildutakoez gain ikus Labayruren V. liburukiaren eraskin batean erregeak haiek garaitu ondoren agindutako jaien berria.

Ez dakidana da 30. ahapaldiko *Durangoren/ goarnici[n]o escarguea-k* (eta ez *esquerguea* hiztegian —baina ez testuan— agertu bezala) zerikusirik ote dukeen Correas maisuak (*apud* Julio Urkixo, «Los refranes vascos de Sauguis» RIEV 2 (1907) 693.or.) Euskal Herria eta euskaldunei dagozkien artean dakarren errefracu honekin: *Aparejaos, Durango; aparejándome ando*. Litekeena da.

Nolanahi ere, orain *escarguea*-ren ondoan puntua jarriko nuke ez koma hutsa, hobeki adierazteko *Padre Pedro Geronimören/ barraco chocolatea* Durangoren goarnizio eskerga horri barregarriro alderatzen zaion bestea dela. Hemen «gudari taldea» bide da seguruenik hitz horren adiera, «se llaman también los arreos y paramentos que se ponen a las mulas o caballos para su adorno, gala o autoridad del que los monta o para otros servicios» badio ere *Dic. de Aut.en*; halere gogora bedi 32. ahapaldian (zeina orijinalean 31.a izatea ez den ezinezkoa) *astoa* aipatzen dela. Bidenabar, *Al fin placentinao, Lequeitioco astoa*. puntuatu behar da, azkenean pun-

tua doala. Honela *astoa* horri ez litzaioke kasu markarik faltako eta garbiago ikusiko litzateke plaentxiar bati zuzendutako apostrofea dela, Lekeitioko astoaren gertaera izanik ahapaldiaren gaia.

Bestalde, 32. hortako *pasaje gueistoa* baliteke «mala pasada» besterik gabe ulertu beharrean Bizkaia eta Gipuzkoaren arteko merkatalgoaren etenarekin lotu beharra 33. ahapaldiko *ydeteco oyala* eta 31.eko *oba leuque Heibarrec / burdiña sein da erurra, / baita capa euna negura* (orduan ez zituenak, Bizkaitik ez hartuaz beren Diputazioak hala agindurik) bezala; bidenabar, 31d-ko *frescura* «hotz» esanahian baino ezin har daiteke testuinguruaren araberak, hitz horrek gero beste adierarik beregana badu ere, eta markatzekoa da «hotz izugarria» (*Eguno inoc enzun estau-ena*) dela hemen *Dic. de Aut.*en «beroa ez dena, epel xamarra», bezala ematen bait da. Gogora «los vascos al frío le llaman fresco» ezaguna, zenbait lekutan bederen.

9) Amaitu, baino, lehen, egin nituen irakurketa batzuez ditudan zalantzak agertu nahi ditut. 15d-an «Mitx.ren proposamena («Ad experiendum» 225) nirea eginaz *goru<u>aco* irakurri dut [nuen] Esk. eta Mur.en *goruaco*»; orain, ordea, errazagoa iruditzen zait *guerraco armaea* behar duela suposatzea, cf. 14. ahapaldiko *goru*, *arma*, *Erkules*, *bala* eta *geziak*. Hutsaren etorkia azaltzeko *rr=u*, *e=r* eta *u=o* aldaketa aski arruntak genituzke; *goru<u>aco armaea*-k ez dakit zer esanahi izan dezakeen, gainera, eta *Onetaraco mea/ da gauza importantea, / agaz baicin ezin ley/ guerraco armaea* oso garbia —eta zirikatzailea hura gabe Bizkaiaren aurka gerlara abiatzen ziren gipuzkoarrentzat— dugu alde honetatik. Lehen bezain iluna da niretzat 24b-ko azken hitza (*cortera* ala *Cortes[a]*, *cortea*...) eta orain ez lehen bezain segurua 24d-ko *pleit[e]a*, *e-a* puntua egiteko ez bait da *-e-* hori erantsi beharrik *-ei-* bat ere aski izaki. 28g-an ere, lehen ez bezala, hobe iruditzen zait Mitxelenarekin *lan[c]ea* zuzentzea eskuizkribuko *lanea*; nahiz eta errazagoa izan nire *lauea* hutsen aldetik, beste hau (haplografia) ere ez da batere zaila. 36a-n azkenik, ez ote hobe *badaqui[e]* edo *badaqui[o]* osatzea, eta ez *badaqui[gu]* *garbatu*, garbatzekotan zerbait giputzei garbatuko bai zitzaien (BBen egilearen ustez!) eta ez bizkaitarrei? Horren alde datoz 36b-n bitartekotzat hartzen den San Ignazio eta 37a-d-n gipuzkoarrei aurpegiatzea lehenagotik ere jakin behar zutela Bizkaiari erregu egin behar ziotela.

Hemen utziko ditut, oraingoz, ia amai gabe luza bide daitezkeen ohar hauek. Balioko al dute BB interesgarri bezain interesatu hauek zerbait argitzeko.